

Вплив процесів глобалізації

та євроінтеграції на ефективність регулювання суспільних відносин в Україні

О. І. Левченко

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, заслужений юрист України

У статті зроблена спроба з'ясувати, чи є глобалізаційні процеси закономірними і неминучими, а також визначити місце України в сучасних геополітичних проектах і ступінь їх безпосереднього впливу на ефективність правового регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: глобалізація, геополітика, євроінтеграція, правове регулювання, управління, міжнародна правосуб'єктність.

В статті предпринята попытка выяснить, являются ли глобализационные процессы закономерными и неизбежными, а также определить место Украины в современных геополитических проектах и непосредственно степень их влияния на эффективность правового регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: глобализация, геополитика, евроинтеграция, правовое регулирование, управление, международная правосубъектность.

In this article the author made an attempt to find out if the globalization process is natural and inevitable, and as well as to determine the place of Ukraine in modern geopolitical projects and their direct

impact on the effectiveness of the legal regulation of social relations.

Keywords: *globalization, geopolitics, European integration, legal regulation, governance, international personality.*

Наприкінці ХХ-го століття правові системи світу зіткнулися з новим для себе процесом глобалізації – багатоплановою та внутрішньо суперечливою інтеграцією у світових системах: економічній, соціальній та правовій [9, с.10]. У державах перехідного типу ці процеси виявляються через штучно нав'язане, вимушене сприйняття національними правовими системами норм міжнародного права, західних директив, резолюцій та рекомендацій (останні сьогодні «заполонили» майже весь нормотворчий процес в Україні). Жоден важливий нормативно-правовий акт не приймається сьогодні без його «експертизи» з боку Венеціанської комісії та інших подібних західних інституцій.

По суті, на наших очах устанавлюється «новий світовий порядок», який передбачає нівелювання народів, держав і суспільств згідно з американо-англійською ліберально-демократичною моделлю з універсалізацією філософських, політичних, економічних, культурних і юридичних поглядів, на яких ця модель ґрунтується [10, с. 28].

З цього приводу у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі ведуться безперервні дискусії про сутність, причини та період виникнення феномену глобалізації. Так, наприклад, В. Федотова вважає, що термін «глобалізація» введено в науковий обіг для характеристики розпаду Вестфальської системи національних держав під впливом транснаціональних економічних зв'язків та інформаційних

технологій [8, с. 85]. Тут можна стверджувати, що сьогоденні глобалізаційні процеси не є чимось новим для світової спільноти, оскільки означають початок чергового «єднання» людства.

У цьому сенсі слушною є думка Н. Біндюкова, що глобалізація в широкому розумінні – процес історично тривалий, який пройшов ряд етапів у своєму розвитку. «Ідея загальної долі людей, їхньої особливої родової ідентичності, єднання людського буття на Землі існує споконвічно, вона зародилася вже, коли людина усвідомила себе мислячою (*homo sapiens*) та суспільною (*homo politicus*) істотою. Про це свідчать стародавні міфи, поетичні перекази, релігійні писання, заповіти мудреців, пророків і філософів від часів античності» [1, с. 67].

Ряд учених, аналізуючи тенденції виникнення глобалізації та глобалізму, схильні до крайніх оцінок цих складних явищ. Одні розглядають глобалізацію як процес «придушення» невеликою групою держав усієї світової спільноти, устанавлення глобальної монополії США над світовими енергоресурсами та ринками (епоха нового колоніалізму). Інші, зокрема В. Воробйов, майже ототожнюють глобалізм із мондіалізмом [3, с. 98-110]. Зміст «мондіалізму» зводиться до постулювання неминучості повної планетарної «інтеграції», переходу від множинності держав, народів, націй і культур до уніформного світу («One World») під егідою Заходу.

Деякі дослідники визначають глобалізацію як об'єктивний, незалежний від індивіда хід розвитку цивілізації. Прихильники такої точки зору вважають, що «глобалізація – це історично природний та об'єктивний процес поступальної інтеграції економіки, соціально-політичної та духовно-культурної сфер суспільного життя на плане-

ті, зумовлений прогресом продуктивних сил, техніки, інформаційних технологій і закономірностей усупільнення виробництва й праці» [7, с. 74].

А. Г. Дугін підкреслює, що хочемо ми цього чи не хочемо, глобалізація – це об'єктивне явище сучасного світу. Це, мабуть, найбільш узагальнююче явище, резюмуюча формула, фінальне визначення всіх основних процесів, котрі відбуваються в міжнародній політиці в новому столітті – новому тисячолітті. Глобалізація є тим трендом, стверджує вчений, тим вектором розвитку людства, з яким ми маємо й будемо мати справу в найближчому майбутньому [5, с. 549].

Отже, глобалізація, за версією цих учених, є закономірним і навіть неминучим наслідком світового прогресу.

Вважаємо, що феномен глобалізації з'явився не «вчора» чи «позавчора», але й позиція, що глобалізація виникла з моменту утвердження суспільства, теж хибна. Глобалізацію, на наш погляд, не можна розглядати як давно усталені процеси єднання або зближення народів, тому як світові глобалізаційні тенденції вони специфічні у своїх цілях і засобах. Склалися ці тенденції в період «холодної війни» між протиборчими світовими системами (капіталістичною і соціалістичною), яка, врешті-решт, вийшла на інший якісний рівень з чітко продуманою методологією придушення однією наддержавою інших, неугодних держав. Цікавим є такий факт: у доповіді Всесвітньої комісії з соціальних аспектів глобалізації зазначається, що негативні наслідки глобалізації спричинені недостатністю управління нею. Думаємо, що це далеко не так. Управління глобалізаційними процесами чітко скоординовано й перебуває «у руках» незначної частини населення світу, а саме керівництва США, що підтверджується низкою фактів (сьогодні ця країна

споживає 40 % світових енергоресурсів тощо). Основні напрямки політики Сполучених Штатів та невеликої кількості західних держав, що приєдналися до них, у всіх її проявах свідчать про багаторічне та цілеспрямоване прагнення до одномірного світу, що ґрунтується на підкоренні та преклонінні перед могутністю супердержави. Прикладом такої політики є розпад СРСР, війни в Афганістані й Іраку, «кольорові» революції в Лівії, Єгипті та Сирії та ін. Але той *qui totum vult, totum perdit*.*

Що ж стосується конкретно права, то ідея створення єдиного правового поля теж не нова. Аналізуючи історію права (від його примітивних до сучасних розвинених форм), ми дійшли висновку, що це і є історія руху права до глобальності, універсалізації та уніфікації. Так, В. С. Нерсисянц зазначав, що в V-IV ст. до н. е. давньогрецькі софісти (Гіппій, Антифонт, Лікофрон, Алкідамант та ін.), розрізняючи природне право і позитивне (закони того чи іншого поліса), підкреслювали загальність природного права,

згідно з яким усі люди незалежно від їхньої державної та етнічної належності вільні й рівні. А в ученнях давньогрецьких стоїків (Зенон і Хрисипп, IV-III ст. до н. е.), а потім давньоримських стоїків (Сенека та ін., I ст.) формулюються космополітичні концепції вселенського природного права, космічного поліса (космополіса) і світового співгромадянства всіх людей.

Ідея створення загальності права як одного з основних законів суспільного розвитку належить Р. Ієрінгу. Також Е. Ламбер у 1900 р., виступаючи на Міжнародному конгресі порівняльного права, який проходив у Парижі в рамках Всесвітньої виставки, запро-

* Хто всього бажає, той усе втрачає (лат.).

понував розробити т. зв. «вселенське право», ґрунтуючись на порівняльному аналізі національних правових систем. Наступні світові війни практично виключили таку можливість, але у сфері глобалізаційних процесів нового тисячоліття пропозиції цього вченого мають не такий уже утопічний вигляд [6, с.18]. Однак сьогодні процес глобалізаційних змін сягнув неконтрольованих масштабів і рухається до свого апогею, а отже, вивчення можливостей права в упорядкуванні (регулюванні) суспільних відносин, у тому числі й тенденцій глобалізації, є найбільш актуальним, особливо все, що пов'язане з цими процесами в державах перехідного періоду.

Протягом останніх років питання глобалізації ставали предметом теоретичних і прикладних досліджень вітчизняних та зарубіжних учених. Але, на жаль, довгий час у науковій і популярній літературі ми стикалися зі сприйняттям глобалізації в її спрощеному й односторонньому прояві, як процесу інтеграції в економічній та політичній сферах, рідше – у культурній, а поняття глобалізації в праві залишалося поза науково-дослідницькою думкою. Глобалізація в праві стирає межі між правовими системами, веде до створення єдиного світового правового простору, до встановлення неоліберального глобального права, за суттю своєю неототалітарного.

Глобалізація повертає нас до панування права сильного. Дж. Сорос у своїй книзі також відверто говорить, що сьогодні «міжнародні відносини будуються на основі сили, а не закону, сила домінує, а закон визнає те, що домінує. Сполучені Штати, безумовно, домінуюча держава..., отже, у них є право нав'язувати свої погляди, інтереси, цінності світові» [11, с.18].

Безперечно, що сьогодні позитивні результати процесів глобалізації сум-

нівні, а негативні – очевидні. Феномен глобалізації, який раніше позначав себе як процес гармонізації світогосподарських зв'язків, не виконав свого першочергового завдання, розкривши соціальну нерівність як усередині держав, так і на міжнародній арені. Нерівність ця сьогодні набрала величезних розмірів і кричущих форм. Із плодів глобалізації скористалися лише деякі країни. Їх процвітання ґрунтується на пригніченні й збіднінні решти світу, у тому числі й держав перехідного типу, які сьогодні є не суб'єктами, а об'єктами міжнародної політики та міжнародного права.

Як відомо, держава є спеціальним суб'єктом у внутрішньодержавному праві й основним суб'єктом у міжнародному праві, цього твердження ніхто не заперечує. І те, що такий суб'єкт міжнародного права, як держава, повинен мати низку обов'язкових ознак, також не викликає сумнівів, як і твердження, зафіксоване в нормах міжнародного права й конкретно в статуті ООН, що всі суб'єкти міжнародного права юридично рівні. Однак ми знаємо, що йдеться про формально-юридичну, а не реальну рівність держав. Це по-перше. По-друге. Усім відомо, що в основі міжнародного авторитету й «ваги» держав (підводна, основна частина «айсберга») лежать їхні економічні та військово-політичні можливості, історичний досвід існування й демократичні традиції. По-третє, як звісно, у «молодих» держав, т. зв. держав перехідного типу, які виникли в нашому випадку на руїнах Союзу РСР і соціалістичного табору, більшою чи меншою мірою бракує такої основної ознаки повноцінного (як сукупності де-юре і де-факто) суб'єкта міжнародного права, як міжнародна правосуб'єктність, а точніше її визначальної складової – міжнародної дієздатності, про яку всі

намагаються зараз за змоги умовчувати, керуючись різними мотивами, або принаймні не акцентувати на ній увагу.

Само по собі право (у тому числі й міжнародне), як відомо, нічого не регулює (міжнародні суспільні відносини). Тут ідеться про можливість держави сьогодні, завтра чи у віддаленій перспективі з нього скористатися, це лише «право на об'єктивне право». Наприклад, право України брати участь у міжнародній правотворчості, у створенні та функціонуванні міжнародних організацій тощо. А «працювати» воно почне в конкретних правовідносинах, у нашому випадку – у договірних міжнародних. Статут ООН «житиме» тільки тоді, коли суб'єкти міжнародного права, насамперед держави, будуть використовувати його положення. Для країн, які ними не користуються, статут залишається «незатребуваним міжнародним правом».

Події останніх десятиліть підтвердили, що чим точніше норми міжнародного права фіксують об'єктивну міжнародну реальність, тим вони більш життєздатні й ефективніше регулюють міжнародні відносини. Відповідність норм міжнародного права об'єктивним законам суспільного розвитку забезпечує найсприятливіші умови для їх реалізації. Навпаки, невідповідність між ними призводить до втрати ефективності правотворчої та правозастосовної діяльності, регулятивної незаангажованої функції міжнародного права взагалі (що ми сьогодні й спостерігаємо на світовій арені). Як відомо, відображення в міжнародному праві об'єктивних законів розвитку світового соціуму залежить головним чином від глибини усвідомлення об'єктивної міжнародної дійсності, її законів і закономірностей, від уміння враховувати й використовувати їх із певною ме-

тою, тобто або переважно в інтересах однієї чи кількох держав, або в інтересах їх більшості чи принаймні з урахуванням їхніх побажань.

Однак представникам усіх держав, і дієздатним, і обмеженим у можливості скористатися об'єктивним міжнародним правом через свою бідність, економічну та політичну слабкість, різку соціальну диференційованість, необхідно пам'ятати, що об'єктивні закони розвитку соціуму (економічні й загальносоціальні) складаються незалежно від волі та свідомості людей, у тому числі будь-якого рангу «тлумачів». Їх ніхто спеціально не видумує й не розробляє, вони не можуть бути помилковими, непослідовними, неадекватними тощо. Такі поняття до них незастосовні. Світова економічна криза – прямий доказ цьому. Ще раз підкреслимо, що за характером впливу на людей об'єктивні закони розвитку людської цивілізації відзначаються тим, що вони діють неухильно, незалежно від того, пізнані, прийнятні вони чи ні. А це означає, що домінування окремих держав, їх союзів завжди було й буде на міжнародній арені, так само як і наявність держав, що перебувають під їхнім економічним, політичним, правовим та інформаційним впливом. Однак такі стани завжди матимуть тимчасовий конкретно-історичний характер. І є надія, що в недалекому майбутньому вони можуть помінятися ролями. Історія з Радянським Союзом і його правонаступницею, сучасною Російською Федерацією, – прямий тому доказ (*Hodie Caesar, cras nihil**) Глобалізаційні процеси, які відбуваються сьогодні у світі, можуть тільки прискорити ці процеси зі знаком «+» чи «-». Але в будь-якому випадку Україні й іншим державам пере-

* Сьогодні Цезар, завтра ніхто (лат.).

хідного типу, щоби стати повноцінними суб'єктами міжнародного права де-факто, а не тільки де-юре, необхідно наповнити наявну державно-правову форму відповідним змістом. І насамперед соціально-економічним, військово-політичним, культурним і лише після цього – правовим. Від вступу до Євросоюзу або ЄврАзЕс ми не станемо жити так, як живуть сьогодні європейці чи росіяни. Тим більше, що юридична фіксація реальних процесів і тенденцій, що проходять у державі, має відбуватися дійсно за наявності їх у суспільному житті, а не на основі «фантазій» (політичних, навколонукових та ін.) на цю тему і бажань як «зліва», так і «справа» їх здійснити або хоча б якось позначити. Без цього ми, на жаль, можемо говорити про держави перехідного типу тільки як про об'єкти міжнародно-правових відносин із сумнівним суверенітетом, як засоби досягнення чийось геополітичних цілей.

У зв'язку з цим виникає закономірне питання про вплив норм міжнародного права, міжнародних інститутів, органів та організацій (міжнародної правової політики) на формування, функціонування, ефективність національного права, тобто на ефективне регулювання суспільних відносин у державах перехідного типу.

Вважаємо, що такі процеси реально існують і розвиваються по висхідній лінії та є в цих умовах об'єктивно закономірними.

Це проявляється в такому: у формуванні, визначенні змісту й шляхів розвитку правової політики в Україні та ціннісних орієнтирів українського права; пріоритетах і темпах його розвитку; здійсненні експертизи проєктів найважливіших нормативно-правових актів, що приймаються в державі; фінансуванні та лобюванні норматив-

но-правових актів, які виражають і пропагують західні світоглядні, економічні, політичні, правові та духовні цінності, часто без урахування національно-історичних традицій і підвалин суверенних держав; усіякому прямому чи прихованому перешкоджанні, у тому числі і в юридичних формах відстоювання національних інтересів з боку держав перехідного типу.

Усе вищевикладене логічно вписується в сучасні глобалізаційні моделі безроздільного панування однієї супердержави та її доктрину національної безпеки, де державам перехідного типу відведено не найкраще місце в системі міжнародного розподілу праці та доступу до світових енергоресурсів і відповідним матеріальним та духовним благам.

Яке ж місце може зайняти Україна в глобалізованому світі? У пошуках відповіді нам варто звернутися до думки відомого західного вченого І. Валерстайна. У типологізації держав, яку він запропонував, визначається їх місце в сучасному міжнародному правопорядку, а також специфіка їх взаємодії, перспективи розвитку й ролі тих чи інших державно-правових просторів у процесі глобалізації [2]. Усі держави він поділяє на три групи. До першої групи входять високорозвинені країни, які мають ефективну політико-правову й соціально-економічну інституціональну організацію (США, Японія, Велика Британія та ін.) – «ядро» світової цивілізаційної системи. Друга група – це «периферійні» державно-правові системи, які виступають насамперед об'єктами глобалізаційних процесів, стаючи державами-«невдахами». Вони є, по суті, ресурсно-сировинною основою для «золотого мільярда», а території цих країн є полігоном для «брудних» виробництв і технологічним «звалищем» (спроби розміщення в м. Чор-

нобилі «європейського радіоактивного звалища» – яскраве тому свідчення). Функціонування таких держав передбачає неврахування їхніх суверенних прав, зовнішню легітимізацію владних структур, пряме чи непряме (відкрите чи завуальоване) управління з боку світового співтовариства внутрішніми соціально-економічними, політичними, правовими та духовними явищами. Як правило, такі держави – об'єкти глобалізаційних процесів, і вони не можуть реалізувати себе як суб'єкти міжнародно-правових відносин в повній мірі. Неважко зробити висновок, що Україна, на жаль, дуже близько підійшла до цієї спільноти держав.

Росія сьогодні, за Валлерстайном, відноситься до третьої групи державно-правових систем – т. зв. «напівпериферій». Вони зазвичай мають певні ресурси, але неспроможні конкурувати з державами першої групи*, тому вони також багато в чому залишаються економічно та політично залежні від високорозвинених країн. Але Росія В. В. Путіна 2013 року – це не Росія Б. М. Єльцина в недавньому минулому. За запасами найбільш важливих природних ресурсів, і насамперед енергоресурсів, РФ приблизно в десять разів перевищує США та ЄС у їх сукупності. 80 % світових запасів питної води також знаходиться в Росії. Але, як це не парадоксально, посилення сучасної Росії може змусити Європейський Союз піти «в обійми» Америки, боячись тандему Росія – Китай, та консолідувати свої зусилля у боротьбі з цією новою загрозою. Принаймні «нові» члени ЄС (Польща, Естонія, Латвія, Литва тощо) уже наполягають на цьому, орієнтуючись у своїй внутрішній і зов-

* На сьогодні військовий бюджет США перевищує більш ніж на 50 % військові бюджети всіх країн світу разом узятих.

нішній політиці радше на Вашингтон, ніж на Берлін і Париж.

У цьому сенсі важливо визначитися з глобалізаційними перспективами України, а точніше – згідно з якою глобалізаційною моделлю ми будемо рухатися в міжнародно-правовому просторі. А. Ю. Мамичев і В. Н. Волков виокремлюють такі основні сучасні глобалізаційні моделі, як «європоцентричну» та імперську (американську).

У першому випадку бачимо домінування Європи з її демократичними стандартами й потугами над світовою периферією через систему міжнародних організацій та установ. Відповідно ж до імперської (американської) моделі міжнародні організації і міжнародне право повинні бути підкорені волі домінуючої в світі держави. Якщо перша модель розвитку світового порядку наділяє міжнародні організації статусом «хранительок загального блага» і ставить їх вище за інтереси й амбіції окремих держав, то імперська модель, навпаки, виходить з обмеженості делегування влади міжнародним організаціям [2, с.133]. І найнебезпечнішим в цій ситуації є для України те, що некомпетентне й неефективне управління національними державами (на думку США), їх «демократичним» розвитком автоматично підривають якість суверенності цієї державної влади й, відповідно, легітимізує зовнішнє втручання імперії у внутрішні справи держав.

Сьогодні для України питання стоїть тільки в орбіті якої глобалізаційної моделі вона опиниться – європейської чи американської. Який із цих двох глобалізаційних проектів виявиться більш життєздатним, покаже найближче майбутнє. Але, як пише Отфрід Гюфе, «сучасна глобалізація є лише тенденцією, а не остаточним результатом» [4, с. 24].

Список використаної літератури

1. *Биндюков Н.* Политическая составляющая эпохи глобализации и Россия / Н. Биндюков // Диалог. – 2002. – № 12. – С. 68-88.
2. *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.
3. *Воробьев В.* Глобальное рабство / В. Воробьев // Векторы антиглобализации. – М., 2002. – С. 98-110.
4. *Гюффе О.* Демократія в епоху глобалізації / О. Гюффе ; пер. з нім. : Л. А. Ситніченко, О. Ж. Лозинська. – К. : ППС-2002, 2007. – 436 с.
5. *Дугин А. Г.* Философия глобализма – философия контрглобализма / А. Г. Дугин // Основы евразийства. – М. : Арктогея-Центр, 2002. – 800 с.
6. *Кабалкин А.* Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства / А. Кабалкин, Л. Санникова // Российская юстиция. – 2001. – № 12. – С. 17-19.
7. *Лопата П.* Глобализм – главная угроза безопасности России и мира / П. Лопата // Диалог. – 2004. – № 2. – С. 73-88.
8. Мегатренды мирового развития : сб. статей / [под ред. М. В. Ильина, В. Л. Иноземцева]. – М. : Экономика, 2001. – 296 с.
9. *Поленина С. В.* Право и глобализация / С. В. Поленина // Правовая система России в условиях глобализации. – М. : Ось-89, 2005. – 211 с.
10. *Романова М. А.* Стратегия многоуровневого управления / М. А. Романова // Інформаційні стратегії в глобальному управлінні. – К. : Вид. Ліпкан О. С., 2011. – С. 27-31.
11. *Сорос Дж.* Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь / Дж. Сорос. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 192 с.